

Kovács János:
Putnam és a szemantikai externalizmus

Putnam *A „jelentés” jelentése* című írása Kripke *Megnevezés és szükségszerűsége*¹ mellett talán a legfontosabb dokumentuma annak az 1970-es években lezajlott nyelvfilozófiai fordulatnak, amelynek eredményeképpen a jelentés addig dominánsnak számító, Frege és Carnap nevéhez köthető elméletét, egy új szemantikai felfogás váltotta fel. E felfogást számos névvel illették a szerint, hogy mely jellemvonását kívánták hangsúlyozni: a referencia kauzális elmélete, a direkt referencia elmélete, szemantikai externalizmus, anti-deskriptivizmus, millianizmus stb. A fordulat következményei messze túlmutatnak a nyelvfilozófia területén, hatása jóformán az analitikus filozófia egészére kiterjed, ezen belül is különösen a metafizika, az episztemológia, az elmefilozófia és a tudományfilozófia diszciplináira. A következő néhány oldalon röviden ismertetni szeretném Putnam tanulmányának főbb téziseit, valamint jelezni Putnam filozófiáján belüli és azon kívüli hatásának néhány irányvonalát.

A jelentés hagyományos fregei elmélete szerint egy kifejezés két szemantikai értékkel, jelentéssel és jelöllettel (carnapi terminológiában intenzióval és extenzióval) rendelkezik. A fregei jelentés sokféle szerepet tölt be az elméleten belül: meghatározza egy kifejezés jelölését, ismerete biztosítja egy kifejezés kompetens használatát, hozzájárul a kifejezést tartalmazó mondat kognitív tartalmához stb. Bár a jelentések Frege szerint absztrakt, objektív entitások, egy kifejezés és a jelentése közötti kapcsolat mégis valamiféle individuális mentális aktusnak köszönhető, következésképp ugyanazon mentális állapotban lévő nyelvhasználók ugyanazon jelentést társítják egy adott kifejezéshez.² Úgy tűnik tehát, hogy a fregei elmélet elkötelezi magát azon feltevés mellett, hogy egy kifejezéshez társított jelentés a kifejezést használó szubjektum belső mentális állapotának függvénye, másrészt amellett, hogy egy kifejezés jelölete a jelentés függvénye.

Az azóta jelentős karriert befutó Ikerföld gondolat kísérletre, továbbá a nyelvi munkamegosztás fogalmára támaszkodva Putnam megmutatja, hogy valójában nincs olyan fogalom, amely egyszerre elégítené ki e két feltételt. Mindezek alapján két lehetséges alternatíva kínálkozik azok számára, akik fenn kívánják tartani a fregei előfeltevések legalább egyikét: feladhatják azt a tézist, hogy a jelentés meghatározza az extenziót, vagy feladhatják azt a tézist, hogy a nyelvhasználók belső mentális állapota meghatározza a jelentést. Putnam ez utóbbi lehetőség mellett

1 Kripke 2007

2 Lásd lentebb Putnam: *A „jelentés” jelentése*.

dönt, és megfogalmazza a szemantikai externalizmusának elhíresült szlogenjét: „a jelentések nem a fejben vannak”.

E velős megállapítás két dologra vonatkozik. Kimondja egyrészt azt, hogy egy kifejezés és a jelentése közötti kapcsolatot nem a nyelvhasználó individuumbel-ső mentális aktusai, hanem a fizikai és a társadalmi környezettel való kölcsönhatás alapozza meg. Továbbá azt, hogy a jelentés nem valamiféle belső mentális, esetleg absztrakt fregeánus entitás, hanem egy olyan komplex struktúra, amelynek a külső fizikai világban fellelhető létezők is elválaszthatatlan részét képezik.

A szemantikai externalizmus bizonyos szempontból a Kuhn és Feyerabend nevéhez köthető antirealista tudományfilozófiára adott válaszként értelmezhető. E felfogás szerint a tudományos terminusok jelentését és referenciáját a tudományos elméletek belülről rögzítik, s így az elméletek megváltozása a jelentés és a referencia megváltozását vonja maga után. Ennek következményeként a különböző tudományos elméletek különböző világokat írnak le, s mint ilyenek összemérhetetlenek. Putnam szemantikai externalizmusa megtermeti a lehetőségét egy realista tudományfelfogásnak, amely szerint a tudomány-fejlődés során egy emberi értelemről független valóság egyre pontosabb leírásához jutunk.³ Az externalizmus szerint ugyanis a kifejezések referenciáját nem a hozzájuk kapcsolódó hitek, igazként elfogadott kijelentések rendszere határozza meg, hanem valamiféle külső, hitektől, elméletektől független tényező, nevezetesen a fizikai és a társadalmi környezettel való megfelelő típusú oksági kapcsolat.

Röviddel *A „jelentés” jelentése* megjelenése után, részben az externalizmushoz és realizmushoz kapcsolódó episztemológiai problémák, részben modellelméleti megfontolások eredményeként Putnam realizmussal kapcsolatos nézetei radikálisan megváltoznak, és korábbi realista álláspontja egyfajta antirealista irányba fordul.⁴ Feladja azt a „metafizikai realizmus”-nak címkézett nézetet, hogy a világ elnefüggetlen tárgyak összessége, nyelvünk szavai pedig ezen objektív tárgyakra referálnak, és így a világnak egyetlen igaz és teljes leírása létezik.⁵ A metafizikai realizmus alternatívájaként javasolt belső realizmus elfogadja, hogy a tárgyak nem létezhetnek fogalmi sémától függetlenül, és a világnak több „igaz” leírása is lehetséges, ugyanakkor – mint neve is mutatja – megőrzi a korábbi realista álláspont előnyeit is. Így például Putnam belső realizmusában az igazság a racionális elfogadhatóság valamiféle idealizációjával azonosítható, s mint ilyen állandó sajátossága egy kijelentésnek, szemben az (egyszerű) racionális elfogadhatósággal, amely a

3 Putnam realizmussal kapcsolatos álláspontjához lásd: Putnam 1999/a.

4 Lásd Putnam 1978, Putnam 1981, Putnam 2003.

5 Lásd Putnam 1981, 49.

körülmények függvényében változhat.⁶ Ennek következtében a belső realizmus lehetővé teszi annak a tudományfilozófiai képnek a megőrzését, amely szerint a tudományos elméletek egy objektív valóság egyre pontosabb leírását nyújtják. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy ez esetben „objektív valóság” alatt nem egy elmefüggetlen tartományt értünk, hanem mondjuk az igaz kijelentések összességét⁷

Azt lehetne várni, hogy az anti-realista fordulattal Putnam a korábbi, realizmussal szorosan összefonódó externalista nézeteit is feladja. Azonban nem ez történik. Putnam, pályájának anti-realista fordulatot követő szakaszában még csak utalást sem tesz arra, hogy a jelentés fogalmának *A „jelentés” jelentésében* adott leírását visszavonná. Éppen ellenkezőleg: filozófiai nézeteinek alátámasztásához, a fordulatot követően is, számos alkalommal hivatkozik a jelentés externalista koncepciójára. Felhasználja például a globális szkepszissel szemben megfogalmazott agyak a tartályban érvében, korábbi elmefilozófiai álláspontjának, az elme komputációs felfogásának bírálataiban, vagy a természetes realizmus melletti állásfoglalásában.⁸ Ahogy a belső realizmus megőrzi a korábban képviselt realista álláspont fontosabb téziseit, mint a racionális (csetleg a pragmatikus szempontból előnyös) fogalmi séma belső szerkezetét leíró kijelentéseket, *A „jelentés” jelentésében* leírt belső fogalmi összefüggések továbbra is érvényben maradnak. E „belső externalizmus” szerint továbbra is igaz, hogy a jelentések a külső fizikai világ részét képezik, hogy a referenciának valamiféle oksági kapcsolatban kell állnia a szóval stb. – feltéve, hogy a fizikai világ, az okság fogalmai nem egy elmefüggetlen metafizikai realitásra, hanem egy adott fogalmi sémán belüli pozícióra vonatkoznak.

A szemantikai externalizmus szavak jelentéséről és referenciájáról szóló elmélet. Bár *A „jelentés” jelentésében* Putnam nem fejtette ki explicit módon, az externalizmus tézise mentális állapotokra, mentális tartalmakra is kiterjeszhető.⁹

6 Putnam 1981, 55-56.

7 Az így értelmezett belső realizmus sok szempontból Frege elgondolására emlékeztet, aki szerint a tények nem mások, mint igaz gondolatok. Hans Sluga több írásában is amellett érvel, hogy Frege egyfajta transzcendentális idealizmust képvisel. (Lásd Sluga 1980, 59-61) Úgy gondolom, ez a fajta megközelítés a putnami belső realizmus esetén is helytálló lehet, főként annak fényében, hogy Putnam maga is többször hangsúlyozza saját elgondolásának Kant filozófiájával való rokonságát. (Lásd pl. Putnam 1981)

8 Lásd Putnam 1981, Putnam 2000, Putnam 1999.

9 Elsőként McGinn fogalmazta meg, hogy az Ikerföld gondolatkísérlet alapján mentális tartalmakra vonatkozóan hasonló következtetések vonhatók le, mint a kifejezések jelentésére vonatkozóan, Tyler Burge pedig a mentális tartalmak nyelvi közösség általi meghatározottsága mellett érvelt. (Lásd McGinn 1977 és Burge 1979)

E szerint a mentális állapotok, illetve a tárgyakat képező mentális tartalmak nem írhatók le pusztán az egyes individuum belső paramétereinek segítségével, az individuum fizikai és társadalmi környezetének figyelembevétele nélkül. *Reprezentáció és valóság* című könyvében Putnam erre a gondolatra támaszkodva számol le korábbi, „funkcionalizmus”-ként ismert elmefilozófiai álláspontjával, amely szerint az elmé-állapotok nem mások, mint az agy komputációs állapotai. Mivel ezen komputációs állapotok leírása nem tartalmaz a fizikai és a társadalmi környezetre vonatkozó paramétereket, ugyanazon komputációs állapothoz különböző mentális állapotok tartozhatnak, éppen ezért e kétféle állapot nem azonosítható egymással.¹⁰

Végezetül szeretnék pár szót szólni a putnami ikerföldek, illetve a kripkei lehetséges világok kapcsolatáról, valamint ezek kétdimenziós szemantikai elméletekhez való viszonyáról. Kripke lehetséges világi és Putnam ikerföldjei hasonló szerepet töltenek be szemantikai vizsgálódásaik során, segítségükkel sikerül megmutatni, hogy bizonyos kifejezések nem rendelkeznek olyan fregeánus deskriptív tartalommal, amely egy lehetséges világ, illetve egy ikerföld vonatkozásában meghatározná a kifejezés referenciáját. Mégis van egy fontos különbség a lehetséges világok és az ikerföldek között. Míg Kripke a lehetséges világokat mint egy adott aktuális világot előfeltételező, tényellentétes helyzeteket fogja fel, addig Putnam gondolatkísérleteiben a Föld és az Ikerföld mint a nyelvhasználat szempontjából aktuális szituációk szerepelnek,¹¹ s következésképp a lehetséges világok fogalma a metafizikai lehetőség fogalmához, míg az ikerföldek fogalma inkább valamiféle episztemikus lehetőséghez kapcsolódik.

Az aktuálisaként illetve tényellentétesként felfogott lehetséges világok e kettős szerepének egyetlen elméleti keretben való összefoglalására a későbbiekben az ún. kétdimenziós szemantikán belül tették kísérletet. A többek között Stalnaker, Kaplan, Chalmers nevével fémjelzett kétdimenziós szemantikai elméletek megkülönböztetik a jelentésnek egy aktuális, illetve egy tényellentétes világokhoz köthető dimenzióját, valamint a szükségszerűségnek a lehetséges aktuális világok felett ér-

10 A „jelentés” jelentésének további elmefilozófiai vonatkozásai között érdemes megemlíteni Jerry Fodor *Psychosemantics* című könyvét, amelyben Fodor egy nem-externalista mentális tartalom (szűk tartalom) fogalmának szükségessége mellett foglal állást (Fodor 1987). Ezen álláspontját később visszavonja, és úgy véli, hogy a pszichológiai magyarázatok sikeresek lehetnek a szűk értelemben vett tartalom fogalma nélkül is, amennyiben létezik valamiféle mechanizmus, amely kizárja az Ikerföld gondolatkísérletben leírtak lehetőségét. (Fodor 1995)

11 A helyzet valójában nem ennyire egyértelmű. A *Megnevezés és szükségszerűség*ben Kripke is beszél a lehetséges világokról, mint a nyelvhasználat szempontjából aktuális kontextusokról, illetve Putnam is támaszkodik a lehetséges világ mint tényellentétes helyzet fogalmára. (Lásd az *Indexikusok és merev jelölők* című fejezetet *A „jelentés” jelentésében*)

telmezzett episztemikus, illetve a lehetséges tényellentétes helyzetek felett értelmezzett metafizikai verzióját.¹²

Irodalom:

Burge, Tyler 1979/2007: "Individualism and the Mental," *Midwest Studies in Philosophy* 4. 73-121. Vagy in uő: *Foundations of Mind*. Oxford, Clarendon Press.

Chalmers, David 1996: *The Conscious Mind*, Oxford: Oxford University Press.

Chalmers, David, 2006: "The Foundations of Two-Dimensional Semantics". In Manuel Garcia-Carpintero and Josep Macià (eds): *Two-Dimensional Semantics*. New York: Oxford University Press, 55–140.

Gendler, T. - Hawthorne, J. (eds.) (2002): *Conceivability and Possibility*. Oxford: Oxford University Press.

Fodor, Jerry 1987: *Psychosemantics*. Cambridge, MIT Press.

Fodor, Jerry 1995: *The Elm and the Expert: Mentalese and its Semantics*, Cambridge, MIT Press.

Jackson, Frank 1998: *From Metaphysics to Ethics: A Defense of Conceptual Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Kaplan, David 1989: „Demonstratives”. In Almog, J., Perry, J., and Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 481–563.

Kripke, Saul 2007: *Megnevezés és szükségszerűség* (ford. Bárány Tibor). Budapest, Akadémiai Kiadó.

McGinn, Colin 1977, "Charity, Interpretation, and Belief," *Journal of Philosophy* 74, 521-535.

Putnam, Hilary 1978: „Realism and Reason.” In *Meaning and the Moral Sciences*. London: Routledge and Kegan Paul.

Putnam, Hilary 1981: *Reason Truth and History*. Cambridge, Cambridge University Press.

Putnam, Hilary 1999/a: Mi a „realizmus”? In Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia: Szöveggyűjtemény*. Budapest, Áron Kiadó, 1999.

Putnam, Hilary 1999/b: *The Threefold Cord: Mind, Body, and World*. New York: Columbia University Press:

12 A kétdimenziós szemantikához lásd többek között: Chalmers 1996, Chalmers 2006, Gendler – Hawthorne 2002, Jackson 1998, Kaplan 1989, Stalnaker 1999,

Putnam, Hilary 2000: *Reprezentáció és valóság*. Budapest, Osiris.

Putnam, Hilary 2003: „Modell és valóság” (ford. Farkas György). In Csaba Ferenc (szerk.): *A matematika filozófiája a 21. század küszöbén*. Budapest, Osiris. I

Sluga, Hans 1980: *Gottlob Frege*, London, Routledge and Kegan Paul.